

La punt interrumentscha sballuna

Ils idioms sutsilvan e surmiran èn sut ferm squitsch (part 2)

DA MARTIN CABALZAR/FMR

■ Il Grischun central vegn considerà sco punt che lia linguisticamain la Surselva cun l'Engiadina. Damai ch'il sutsilvan ed il surmiran èn dentant ferm sut squitsch smanatscha questa punt da sballunar ed isolar las regiuns rumantschas a la periferia. Gist en connex cun la fusiun da las vischnancas da la Muntogna da Schons en vista a las decisiuns davart reintrodur il surmiran en scola en Surmir survegn questa dumonda anc dapli actualitad e brisanza.

Ina digren constanta

Tenor l'experta per dumondas geopoliticas Virginia Bischof vegn la lingua rumantscha a svanir successivamain. Quai saja in process cuntinuand che haja cumenzà gia en il 9avel tschientaner. Ils motivs sajan ils suandants: l'immigraziun da pledaders da lingua estra (cunzunt tudestg) cumbinada cun l'emigraziun da la populaziun rumantscha. Cun la midada da lingua en connex cun il brischiament e la reconstrucziun da la citad da Cuira da 1464 haja il rumantsch pers ses center linguistic. En il decurs dals ultims decennis saja l'activitad economica plinavant sa concentrada sin la regiun da la Val Renana da Cuira ed orientada vers Turitg e la Svizra bassa. En il medem temp cun l'influenza creschenta dal tudestg e la sperdita da la muntada politica da l'Italia hajan las linguas rumantsch e talian pers lur prestige. Entant ch'ins differenziava 1990 anc tranter «lingua dominada il meglier» e «lingua applitgada il pli savens en famiglia sco e/ni professiun» han ins differenzià 2000 tranter «lingua materna» e «lingua dominada il meglier ed applicada il pli savens». (Mira chastina!)

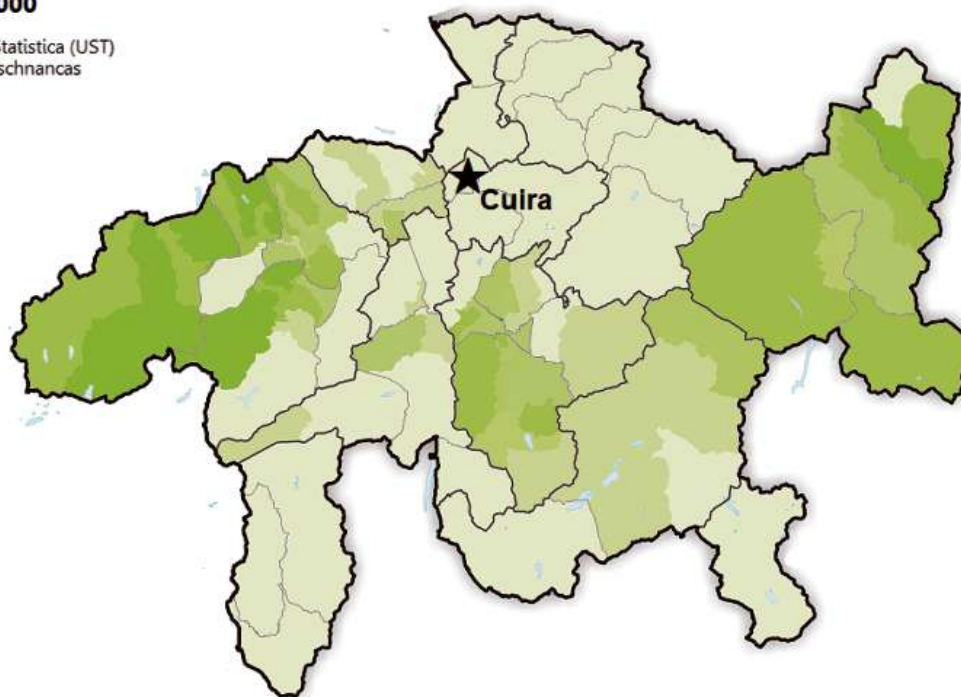
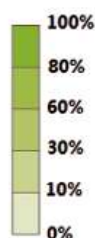
Mo ina terza dals Rumantschs vivan en il territori rumantsch

Virginia Bischof deplorescha ch'i na dat suenter l'onn 2000 nagina dumbraziun da pievel pli che lubiss da far cumparegliaziuns e trair las conclusiuns necessarias. En connex cun las fusiuns da vischnancas è in grond dumber da vischnancas monolinguas rumantschas daventadas vischnancas bilinguas sco Ilanz/Glion, Albula/Alvra etc. Plinavant hajan novas retschertgas documentà che 61,3 pertschient dals Rumantschs vivan en la Svizra tudestga e mo 33,6 pertschient en il Grischun.

Tranter 2000 e 2017 saja il dumber da Rumantschs bain s'augmentà nominalmain en Svizra per 9125 persunas, numadamain da 35 095 sin 44 354 persunas (+20,5%). En il medem interval saja il dumber da Rumantschs en il Grischun sa sminuì per 9125 da 24 016 sin 14 891 persunas (-37,9%).

Rumantsch sco lingua principala en il chantun Grischun l'onn 2000

*Uffizi Federal da Statistica (UST)
Dats tenor vischnancas

Uschia sa preschentava la «derasaziun» dal rumantsch cun la dumbraziun da l'onn 2000.

GRAFICA UFFIZI FEDERAL DA STATISTICA

La punt sballuna

Ord optica purmain matematica èn il sutsilvan ed il surmiran pia ils emprims idioms ch'èn smanatschads en lur existenza. Cun l'introducziun dal rumantsch grischun en las scolass ed en auters lieus hajan ins gi l'intenziun da rinforzar la posiziun dal rumantsch en l'entir Grischun. Suenter che la Val Müstair e la part sut da la Surselva han la finala decidì da returnar tar l'idiom sco lingua d'alfabetisaziun vul in'iniziava uss er far quai en Surmeir. Apparentamain na crajan ils iniziants betg ch'il rumantsch grischun possa franar la digren dal rumantsch.

En Val Schons valan ils vitgs da Donat, Lon, Maton e Casti-Vargistagn sco vischnancas rumantschas. Ellas han decidì dacurt da fusiunar sut il num «Muntogna da Schons». «Il num rumantsch resta, dentant la nova vischnanca vegn ad esser bilingua», consatescha Bischof. Per il rumantsch è quai ina perdita sensibla, dentant strusch sorprendenta. Las autoritads responsablas han la speranza d'almain chattar in chanzlist, per ch'il sutsilvan possa vegnir applitgà vinavant sco lingua uffiziala. A la scola cumplexsiva a Donat vegn instrui actualmain sutsilvan.

Tenor Bischof moran sco emprims ils idioms sutsilvan e surmiran. Schi n'exista nagin consens da mantegnair il sutsilvan resp. il surmiran sco lingua discurrenda, vegnian Schons e Surmeir ad esser germanisads entaifer ina generaziun. Quai capitia er sche Surmeir e la Muntogna da Schons renvieschian il rumantsch grischun sco lingua da scola, resp. sco lingua uffiziala. I saja er imaginabel che la

digitalisaziun accelereschia anc quest process, di Bischof

Rumantsch grischun a scrit, sutsilvan e surmiran a bucca

Per Bischof datti perquai per la Surselva e Surmeir a mesa vista pauc auter che d'introducì il rumantsch grischun sco lingua da scrittira uffiziala e da scola e da tgirar ils idioms pertutgads uschè ditg sco pussaivel sco lingua discurrenda.

Ord optica geopolitica fissia la perdita da la Surselva, Schons e Surmeir er ina gronda perdita per il rumantsch. I mancassia la punt collianta tranter las regiuns a l'ur, l'Engiadina Bassa e la Surselva.

Repartiziuns tenor idioms

Rumantsch sco lingua dominada il meglier:

sursilvan	13 879
vallader	8 145
puter	2 343
surmiran	2 085
sutsilvan	561

Rumantsch sco lingua applitgada il pli savens en famiglia e/u professiun:

sursilvan	17 897
vallader	6 448
puter	5 497
surmiran	3 038
sutsilvan	1 111

«Quai manass a l'isolaziun dal territori rumantsch ed effectuas che questas duas regiuns periferas daventassan anc pli periferas», di Bischof. Quai creschentassia anc dapli il squitsch da germanisaziun er en questas cuntradas. Consequentamain saja da prevesair che sulet las regiuns a l'ur sco la Surselva en il vest e l'Engiadina Bassa en l'ost possian mantegnair il rumantsch.

Ina gronda perdita

Sin fundament da sias analisas vegn Bischof a la sequenta conclusiun: «Sch'il Grischun vul mantegnair sia trilinguitad a lunga vista èsi indispensabel da prender mesiras per franar la depopulaziun da la giuventetgna e da render economicamain pli attractiv il chantun.» Ella postulescha la creaziun d'in'atgna universitad e l'extensiuin dal principi territorial sin l'entir chantun Grischun. Er la Svizra ch'ha francà la promoziun dal rumantsch en sia constituziun ed en la lescha da linguas e suttascrit la Charta europeica per la protecziun e promoziun da linguas minoritarias saja obligada da far dapli per la promoziun dal rumantsch. La perdita dal rumantsch na fissia per la Svizra betg mo ina perdita culturala, ma bain era d'image e prestige, concluda Bischof. Era sch'ins na po betg sustegnair tut las tesas formuladas da Bischof meritentan ellas tuttina da vegnir examinadas.

La FMR ha preschentà ier ed oz la publicaziun da Virginia Bischoff Knutti: Der Kanton Graubünden - eine geopolitische Analyse. Somedia 2019.